

KOVÁCS ISTVÁN Az örökkévalóság változatai

Kiket örökített meg Norwid a magyar 1848 lengyel hősei közül

1850. december 10-én a Török Birodalomhoz tartozó szíriai Aleppóban maláriás lázban meghalt Bem József tábornok, aki miután tizenöt hónapja áttért az iszlámra, Murád pasaként volt ismert a lengyel és magyar emigránsok körében, a török hadseregben és az isztambuli konzulátusokon, a követségeken, a diplomáciai és ügynökjelentésekben. Haláláról hűséges kísérője, az utolsó pillanatig vele maradó, egyébként szintén iszlám hitre tért József Tabaczyński dzsidáshadnagy számolt be József Wysocki tábornoknak: „Amikor a generális nagyon gyengének érezte magát, megfogta a kezemet és azt mondta: »Kedves Tabaczyński, te sírsz. Köszönöm, hogy odaadón törődtél velem.« Elengedte a kezemet és újra megszólt: »Lengyelország! Lengyelország! Én már nem támasztalak fel.« Néhány pillanat múlva így folytatta: »Írd meg a nevemben Wysocki tábornoknak, hogy minden félreértésünkre fátylat borítok, s hogy tisztelem őt és kötelességének tartom, hogy miként eddig is tette, szakadatlanul munkálkodjék tovább Lengyelország feltámasztásáért, mert biztosan feltámad, ha nem is egyhamar.« Kossuth kormányzóval is megbékélt.”

Minderről Wysocki honvéd tábornok 1851 januárjában Władysław Zamoyski honvéd ezredesnek is beszámolt internálásának színhelyén, Kütahiában kelt levelében. Wysocki és Zamoyski között ekkor már kimondatlan rivalizálás folyt azért, hogy ki legyen a lengyel emigráció katonai vezetője. A magyarországi lengyel légió parancsnoka Wysocki tábornok volt, de a légiót a befolyásos nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező Zamoyski ezredes mentette ki 1849 augusztusában a forradalmi Magyarországgal ellenséges Szerb Fejedelemségen keresztül Törökországba. És ő volt az, aki a menekültek továbbutazását Európába a későbbiek során megszervezte. Törökország – maga mögött érezve Anglia és Franciaország politikai támogatását – a magyar, lengyel és olasz menekülteket nem szolgáltatta ki a háborúval fenyegető Ausztriának és Oroszországnak. Abban azonban engedni volt kénytelen, hogy Törökország európai területéről távolítsák el őket. Bemét már mint Murád pasát a Török Birodalom belsejébe, a szíriai Aleppóba helyezték át, míg

Wysockira, Dembińskire és több honfitársukra, valamint a magyar emigráció vezetőire átmenetileg internálás várt a kisázsiai Kütahiában.

Władysław Zamoyski mint francia állampolgár szabadon mozoghatott Párizs, Brüsszel és London tényleges hatalmat jelentő kormánykörei között. Ebből következően természetesnek vehető, hogy a krími háborúban, amelynek kitörésében annyira reménykedett Bem, Władysław Zamoyski az angol hadsereg tábornokaként harcolt.

A XIX. század legnagyobb lengyel költője, Cyprian Kamil Norwid Bemről – halálának visszhangjaként – poémát írt, amely *Gyászrapszódia Bem emlékének* címmel ma a lengyel költészet szinte minden lengyel által (legalább címében) ismert alkotása. A nyitószakaszban Norwid legendás ókori hadvezérként mutatja be a felratalozott Bemét:

*Árnyék, mért távolodsz, kezed páncélba törve,
Térded szikrajáték, vonulsz a fáklyakörben.
Babérkardmarkolat, gyertyaláng-szemek lánc,
Száll égboltra a sólyom, s lovad paraszas tánca.*

Az utolsó szakaszban már a lengyel hadvezér által felszabadított népek vonulnak nyomában végtelen menetként.

*Ájult városfalak köré gyűrűző körtánc,
Kapun csattanó urnák, csorbul a fejszék éle,
S Jerikó falai ledőlnek, mint a tölgyfák,
S a fény nem penészlik meg a nemzetek szemében.*

Tovább – tovább...

1851-től Wysocki és Zamoyski is vágyott arra, hogy a magyar szabadságharcban európai hírnévre szert tett Bem dicsőséges szerepét átvegye, és a maga módján továbbjuttassa. Ez a halállal félbeszakított szerep azonban mindinkább a legendák fényözönébe került, így eleve folytathatatlaná vált.

Hogy Dembiński, Wysocki, Zamoyski mennyire Bem árnyékában maradtak, azt Norwidnak éppen a nekik ajánlott, illetve általuk ihletett versei bizonyítják. Az *Adam szelleme és a botrány* egy nagy felháborodást kiváltó esetenek a költői visszhangja: egy lengyel emigráns a párizsi Szent Magdolna templom bejáratánál botjával rátámadt a két hónappal azelőtt, 1855 novemberében Isztambulban elhunyt Adam Mickiewicz gyászmiséjére tartó Władysław Zamoyski tábornokra. A groteszk jelenetben magát Krisztusnak képzelő, igazságosztó lengyel számkivetett a történelem kufárját látta és akarta láttatni Zamoyskiban. Igazságtalanul – tegyük hozzá. Norwid

Részlet az „Egy a lengyel a magyarral”. A szabadságharc ismeretlen lengyel hősei címmel a közeljövőben megjelenő kötetből.

ebben a költeményében teremti meg a polgárháború (szó szerint honpolgárháború, honi háború) mintájára a honpolgári gyalázat, honi gyalázat fogalmát, amely mintegy százharminc évvel később a Wojciech Jaruzelski tábornok által 1981 decemberében bevezetett hadiállapot szinonimája lett. Az, hogy ennek a fogalomnak mi az eredete, ma már kevesen tudják Lengyelországban.

Józef Wysockinak ajánlott *Béke* című versét Norwid 1856. március elején írta. Akkor, amikor Párizsban még folytak a krími háborút lezáró béketárgyalások a szövetséges hatalmak és Oroszország között. Wysocki, ahogy a lengyel emigránsok közül szinte mindenki, a lengyel ügy szempontjából nagy reményeket fűzött a békekötéshez. Norwid Kolumbusszal és Grenada 1492-es elfoglalásával kapcsolatos spanyolhoni eseményt hoz fel példának azt érzékelendő, hogy a politikai változásokban bízó lengyeleket ismét csalódás éri. A történelem menetét jobban meghatározhatja a mindennapi politikai histórián túli esemény, például egy felfedezés, mint egy korszakot lezáró romboló hódítás. A költőnek volt igaza. A béke csak annyiban érintette a lengyel ügyet, hogy az apja, I. Miklós örökébe lépő II. Sándor amnesztiát hirdetett a lengyel politikai foglyoknak, száműzötteknek és emigránsoknak. A cár kegyelmével élni azonban hazafiatlan cselekedetnek számított.

Norwid 1856-ban Dembińskihez is írt verset, pontosabban egy róla készült festmény versírására ihlette: [*Dembiński tábornok portréjára*]. Dembiński tábornokot Henryk Rozwadowski örökítette meg párizsi műtermében, s állította ki a képet 1852-ben a Párizsi Szalonban. A portré valóban költői: a tetteitől, hírnevétől függetlenül elmúlásnak kiszolgáltatott és ennek tudatában lévő embert mutatja be. A Rodin gondolkodójának pózában messzeségbe révedő honvédegyenruhás tábornok ekkor múlt hatvanegy éves. (A festmény ma a krakkói Nemzeti Múzeumban látható.) A vers voltaképpen annak a levélnek volt az utóirata, amelyet Norwid a XIX. század egyik legnagyobb csataképfestőjének, Juliusz Kossaknak küldött. Kossak két öccse, Leon és Władysław részt vettek a magyar szabadságharcban, s erről Norwid bizonyára tudott a vele szoros kapcsolatban álló Juliusz Kossaktól, aki Krakóban élt, de sokat időzött Párizsban is.

Az idézett versekben Wysocki, Zamoyski és Dembiński köznapi személyek, Bem azonban jelkép. Az emberi tartás jelképe. Norwid őt tartotta a modern lengyel történelem legnagyobb alakjának, aki méltó arra, hogy emlékét nemcsak poémában, hanem drámában is megörökítsék.

A „Lengyelország! Én már nem támasztalak fel”-sóhaj szállóige lett, szinonimája Bemnek. Tabaczyński idézett levelében az utalás a Wysocki tábornokkal történt félreértésre és a Kossuthal való megbékélésre magyará-

zatra szorul. Az előbbi magyarországi működésének kezdetét idézi, azt, hogy ellene volt a Wysocki által szervezett légió felállításának, az utóbbi a magyarországi végnapokra és a törökhoni emigráció kezdetére utal. A reménytelenség fogalmát nem ismerő Bem neheztelt Kossuthra, amiért augusztus 11-én leköszönt posztjáról és hazája elhagyására készült. Legszívesebben visszafordította volna őt Aradra. Mivel nem tudta rábeszélni a visszatérésre, maga kelt útra, hogy Görgeivel találkozzék. A világosi fegyverletétel hírére azonban már nem volt mit tennie, visszatért a déli hadsereg Lugoson táborozó maradványához. Felhívására nyolcezer ember követte őt Erdélybe, ahol folytatni akarta a harcot. E sereg maradványa Déva várának árnyékában tette le a fegyvert augusztus 18-án. A legenda szerint Bem, mielőtt török földre lépett volna, tüntetően felmutatott két aranyat... Merthogy akkor is az a két arany volt a zsebében, amikor Magyarországára érkezett...

Bem, Wysocki, Zamoyski, Dembiński, Mickiewicz, Cyprian Kamil Norwid... Ismert nevek, személyek. Kiről a szakmabeliek tudnak, kiről a tágabb közvélemény is. Egyikükről, másikükről mi, magyarok is. De vajon csupán őket, a lengyel hadak és a lengyel költészet fővezéreit illeti meg a tisztelet?

A lengyel emigráció demokratikus szárnyának lapja, a Demokrata Polski 1858 májusában arról értesítette olvasóit, hogy április 28-án tüdőbajban elhunyt Józef Bryniewicz, aki a galíciai Samborban született, s „1848-ban Magyarországra szökött, hogy a szabadság ügyéért harcoljon.” Sírját a Lengyel Demokrata Társaság Londonban élő tagjainak egy csoportja vette körül. A beszámoló szerint Józef Bryniewicz „számkiivettsége alatt gyakran betegeskedett, egészsége napról napra fogyott a kellemetlen angliai klíma miatt, s állapota hosszú időre ágyhoz kötötte. Ennek ellenére egy pillanatra se rendült meg benne Lengyelország fiainak történelmi elhatározottsága, amellyel a felosztó hatalmak országrablása ellen tiltakozott. És bár vágyott viszontlátni szülőhazáját, de visszatérni oda a cár engedélyével nem akart. Inkább úgy végezte be, ahogy a szabadság igazi katonájához, a haza becsületes, kötelességéhez és esküjéhez hű fiához illik.” Az utóbbi mondat utal azokra, akik a trónra lépő II. Sándor cár és I. Ferenc József császár amnesztiájával élve hátat fordítottak emigráns társaiknak, ifjúkori eszméiknek, s hazatértek az Orosz Birodalomba vagy Galiciába.

Bem és Bryniewicz sorsában – a közöttük meglévő kor- és rangkülönség ellenére – sok a hasonlóság a szervezetüket felörlő betegség külsőleg észlelhető tüneteinek kívül is. Elsősorban rendíthetetlen jellemük emeli őket egymás mellé, s a tetszhalott haza feltámasztásáért

hozandó önzetlen áldozat magától értetődő vállalása. A mindig újjászülető szabadság-eszmény betlehemi csillagát is annak tudatában követték mindketten, hogy a mutatott út a Golgotára vezethet. Mindez persze a szabadságharc megannyi lengyel légionistájáról és honvédjáról elmondható...

Bemet a Bryniewiczhez hasonló korú fiatalok közül sokan árulónak tekintették 1849 szeptemberében azért, mert „ősei hitét elhagyva” felvette a mohamedán vallást. „Mindnyájan fenyegetésnek tartottuk és őszinte megvetéssel utasítottuk el azt az eszmét, hogy törökök legyünk – szögezte le emlékiratában Wysocki tábornok. – Szívesebben mentünk volna akasztófa alá, minthogy atyáink hitét, amit az anyatejjel szívtunk magunkba, s vele együtt így vagy úgy nemzetiségünket is pusztá félelemből megtagadjuk.” Wysocki persze tudta azt, amit Bryniewiczék meg sem próbáltak érteni: Bem számára a „renegálás” adott esélyt arra, hogy a török tüzéség főparancsnoka lehessen, s a harcot Oroszország ellen e fontos fegyvernem élén folytathassa.

Cyprian Kamil Norwid, Adam Mickiewicz és Juliusz Słowacki mellett Zygmunt Krasiński is a XIX. század jelentős költői között foglal helyet. Ő az, aki amiatt ostorozta honfitársait, mert katolikus hitük felszínes, templomba-járásuk gyakorta a nemzeti hovatarozásuk demonstrálása csupán. Bem döntését mégis megértéssel fogadta, hitehagyását nem tartotta bűnnek. „Bem csak katona volt, és abban a pillanatban, amikor háborúra nyílt kilátás, úgy kapott a félhold után, mint egy frissen öntött ágyú újdonságát kanóca után. Minden néző megérthette ezt a mozdulatot és úgy foghatta fel, mint egyfajta mámort, amelynek a lőpor és az ágyúfüst a kiváltója” – írta 1851. január végén ő is Zamoyskinak.

Hogy a „válogató” történelmi emlékezet igazságtalan, azt Józef Bem és Józef Bryniewicz idézett példája is érzékeltetheti. Józef Bryniewicz nevét akár ki is pontozhatjuk. Helyére beírhatnánk fivéréit, Antoni Bryniewiczet is, aki szintén részt vett a magyar szabadságharcban, s 1852. december 6-án ugyancsak tüdőbajban halt meg Londonban. Vagy Antoni Kosteckit és Franciszek Maciejowskit, a Magyarországra érkezett lengyelek első hősi halottait, akik Aradvár 1848. december 4-i megrohanáskor estek el. Vagy a tizenkilenc éves Maciej Krowaczowski honvédtüzért, aki tifuszbán halt meg 1849. február 2-án. És Lucjan Stobiecki századost, a légió utászsorozatának parancsnokát, aki a kozákokra rontó lengyel dzsidásokhoz önként csatlakozva Lemesnél halt hősi halált 1849. június 23-án. És... És... A példákat hosszan sorolhatnánk, mivel a magyar szabadságharcban részt vett több mint négyezer lengyel közül több százan haltak hősi halált vagy huny-

tak el betegségben. Az utóbbiak közül sokan az emigrációban vagy az osztrák hadsereg büntetésből kényszerbesorozott katonáiként.

Józef Bem Bem Józsefként ismert Magyarországon, s a tágabb közvélemény egy része szinte magyarnak tartja. Formálójá lett újkori történelmünknek is: budai ércszoborra az 1956-os forradalom kirobbanásának jelképes színhelye. A fővezéri kudarcai dacára méltányolt Henryk Dembiński magyarországi működését utcanévtábla örökíti meg Budapesten és emlékoszlop Szegeden, Józef Wysocki tábornok alakjára és az általa létrehozott légióra mellszobor emlékeztet a pesti Múzeumkertben és utca-
nevek, emléktáblák Szolnokon, Jászberényben, Vácott.

A több évtizedes munkám során gyűjtött forrásanyag meglepő gazdagsága döbentett rá, hogy jóval több lengyel vett részt a magyar szabadságharcban, mint a kortársak és a történészek korábban tartották, akik a Magyarországon harcoló lengyelek létszámát mintegy kétezer főre tették. *A lengyel légió lexikona, 1848–1849* című, 2007-ben napvilágot látott munkámban 2600 lengyel légionista, honvéd és hírszerző, valamint a magyar határon elfogott és a csatlakozási szándéka miatt bebörtönzött lengyel életét dolgoztam fel. A lexikon lengyel kiadásához azóta feltárt anyag már több mint háromezer 1848-as, 1849-es légionista és honvéd személy szerinti bemutatását teszi lehetővé.

Mieczysław Adamczyk wrocławai történész 2003-ban lengyelül megjelent – *Idegen iskolák a galíciaiak nevelésében* – című monográfiájában több mint háromezeröttszáz galíciai diák adatait teszi közzé, azokéit, akik Lengyelország első felosztása után, 1774 és az 1860-as évek között magyarországi középiskolákban, elsősorban piarista gimnáziumokban tanultak. Közülük több százan a jobbagysorsot maguk mögött hagyva keltek át a Kárpátokon, s lett alma materük a korponai, kecskeméti, kalocsai, nyitrai, pesti, rózsahegy, selmecbányai, váci, veszprémi, tatai s a lengyel hagyományú podolini piarista iskola. Közülük többen – vagy többeknek fiai, unokái – csatlakoztak a magyar szabadságharchoz. Lengyel szempontból az az igazán lényeges, hogy az itt végzett és szülőföldjükre visszatért diákok alkották a XIX. században a galíciai értelmiség nem kis hányadát.

Az 1848–49-es magyarországi harctereken át Törökországba – vagy közvetlenül Nyugat-Európába – jutott, majd onnan a nagyvilág országaiba szétszóródott lengyel közösség, az úgynevezett új vagy ifjú emigráció tagjai meghatározó szerepet játszottak a XIX. század második felének hazai és külhoni lengyel politikai életében, kultúrájában és 1867 után a felosztott lengyel területek, elsősorban Galícia gazdasági életében is. Tevékenységük eredményességéhez magyarországi élményeik és tapasztalataik is hozzájárultak.